

Vreli dalmatinski srpanj 1989.

DRAGAN POPOVIĆ

Odelenje za istoriju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

U radu se analiziraju događaji iz srpnja/jula 1989. u Dalmaciji, koji su imali veliki uticaj na srpsko-hrvatske odnose (i posledično na celu Jugoslaviju). Rad će pokazati kako se u samo jednom mesecu jasno uočavaju: pravci razvoja jugoslovenske krize, lančana reakcija do koje dovodi eksplozija srpskog nacionalizma krajem 1980-ih, rušenje tzv. hrvatske šutnje i promena u medijskom izveštavanju važnog regionalnog lista – Slobodne Dalmacije. Dalmacija će tog meseca, nakon svojevrsnog nastavka gazimestanskog skupa na dalmatinskom Kosovu, postati poprište desetina incidenata na nacionalnoj osnovi koji će biti korišćeni od strane srpskih i hrvatskih nacionalista da se zavrti spirala mržnje i da se osvoji, tj. učvrsti vlast političkih elita u Zagrebu i Beogradu. Protagonisti “hrvatske šutnje” počišćeni su sa političke scene, a posebna sednica CK SKJ posvećena nacionalnim odnosima, održana krajem istog meseca, i simbolički je označila kraj iluzije o moći savezne partije da stane na put razbuktalom nacionalizmu. Sve je bilo spremno da nastupe 1990-e.

KLJUČNE REČI: nacionalizam, Jugoslavija, Srbija, Hrvatska, Dalmacija, Kosovo, antibirokratska revolucija, međunacionalni incidenti.

/

Godina 1989, jedna od najznačajnijih u Evropi, a koja se nama u Jugoslaviji “nije dogodila”¹, predstavljala je i poslednju u kojoj je Hrvatska mogla da se pretvara da je se ne tiču događaji u i između drugih republika SFRJ. Hrvat-

¹ Jović, Dejan, “1989: godina koja nam se nije dogodila”, *Politička misao*, dostupno na: <http://politickamisao.com/1989-godina-koja-nam-se-nije-dogodila>, poslednji put posećeno 30. avgusta 2021.

ska šutnja, poznati politički fenomen nastao nakon gušenja pokreta poznatog pod imenom *Hrvatsko proljeće* ili MASPOK i smene hrvatskog rukovodstva 1971. godine, nalagao je da se Hrvatska ne meša u svađe drugih². Kako ocjenjuje Drago Roksandić, antibirokratska revolucija i ostali burni događaji u Srbiji tih godina, postali su unutrašnja hrvatska stvar “prvo, kada su izravno počeli tangirati temelje jugoslavenske ustavnosti iz 1974. godine i, drugo, kada su se počeli očitovati preko granica SR Srbije, napose u SR Hrvatskoj, a ponajprije u Kninskoj krajini 1989. godine” (Roksandić, 2018: 26). Davor Pauković, koji je istraživao novinske tekstove o proslavi na dalmatinskom Kosovu³, zaključio je da su “upravo događanja na proslavi u Kninskoj krajini označila trenutak u kojem je hrvatsko rukovodstvo odlučilo reagirati na, kako se interpretiralo, pokušaj destabilizacije Hrvatske” (Pauković, 2011: 161—162).

Za razliku od Hrvatske, Srbija je bila daleko od bilo kakve “šutnje”. Štaviše, upravo na leto 1989. došlo je do erupcije nacionalnog pokreta u Srbiji. Mitinzi u organizaciji srpskih vlasti, poznati kao “antibirokratska revolucija”, već su oborili rukovodstva Vojvodine i Crne Gore, a na Kosovu je od marta 1989. bilo zavedeno vanredno stanje uz nasilne sukobe demonstranata i policije (Vladislavjević, 2008). Na ovaj način polovina federacije bila je pod kontrolom Slobodana Miloševića. Većina institucija nauke i kulture, kao i javno najprisutniji intelektualci bili su u čvrstom savezu sa do juče omraženom partijom⁴. Jedan od vodećih antikomunističkih intelektualaca, Matija Bećković, primio je 1989. Sedmojulsku nagradu, čime je i simbolično zakopana sekira između partije i tzv. disidenata u ime onoga što su i jedni i drugi procenili da je srpski nacionalni interes.⁵ Pojedini odbori SUBNOR-a, poput beogradskog, koji nisu na vreme razumeli promenu kursa i stoga su protestovali protiv dodele nagrade Bećkoviću, dočekali su, po prvi put u istoriji, da budu žestoko napadnuti u

2 O Hrvatskom proljeću više u: Jakovina (2012).

3 Dalmatinsko Kosovo je područje koje obuhvata nekoliko sela kod Knina. Na ovom mestu tradicionalno se održavaju skupovi za Vidovdan još od proslave 500 godina Kosovske bitke 1889. kada je u selu Zverinac podignuta i osvećena crkva Lazarica, posvećena knezu Lazaru.

4 Mediji u Srbiji aktivno su kreirali javno mnjenje i izborom sagovornika na aktuelne teme. Na primer, o Kosovskom boju i uopšte o srednjevekovnoj Srbiji, mnogo su češće u medijima govorili istoričari koji su se bavili drugim temama i periodima (ali su zastupali nacionalističku ideologiju), nego nesporni autoriteti u toj oblasti poput Sime Ćirkovića. Tako je stvarana i lažna slika o nacionalnom jedinstvu, iako je veliki broj naučnika pružio otpor ili bar odbio da se pridruži nacionalističkoj ideologiji krajem 1980-ih.

5 I. Lovrić, “Priznanja Republike”, *Večernje novosti*, 8. jula 1989, str. 2.

Politici i to zbog napada na deklarisanog antikomunistu.⁶ Drugom poznatom antikomunističkom disidentu, Mići Popoviću, *Politika* je tog jula 1989. svečano uručila nagradu za likovnu umetnost koja mu nije dodeljena 1971. godine i to je objavila na naslovnoj strani.⁷

Štampa u Srbiji, osim dnevnog lista *Borba*, bila je pod punom kontrolom Miloševićevog režima⁸. U *Politici* je od 1988. objavljivana rubrika *Odjeci i reagovanja* u kojoj su vođene hajke na neprijatelje srpskih vlasti, pa i na čitave narode (Mimica i Vučetić, 2008). Nacionalistička histerija bila je na vrhuncu, a zvanično krunisanje nova ideologija doživela je na Gazimestanu, 28. juna 1989. Pred više stotina hiljada ljudi⁹ Slobodan Milošević održao je istorijski govor koji će ostati upamćen po rečenicama: “Opet smo pred bitkama i u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene” (Lekić et al., 2009: 255). Upravo ova proslava biće uzor sličnim manifestacijama u Hrvatskoj i kasnije u BiH.

U Hrvatskoj je prva polovina 1989. protekla u žestokim raspravama o nazivu jezika, potaknuta prijedlogom o ustavnim promenama tim povodom. Dok su hrvatski nacionalisti (ali i dobar deo institucija) nastojali po svaku cenu da spreče promenu Ustava iz 1974. koji je jezik definisao kao “hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj”, srpski nacionalisti videli su u zadržavanju ove odredbe krunski dokaz ugroženosti Srba, njihovog jezika i pisma u Hrvatskoj (Pauković, 2014: 125—134). Ipak, zvanična ideologija bratstva i jedinstva još uvek je opstajala kao dominantna, a u skladu sa tim institucije su se trudile da u svakom jubileju iz prošlosti prepoznaju nešto što ga čini simbolom zajedništva. Zato je obeležavanje 600 godina Kosovske bitke u Hrvatskoj sagledavano iz perspektive zajedničke borbe Srba i Hrvata (i drugih) protiv Osmanlija na Kosovu, a hrvatski SSRN bio je zvanično suorganizator celog skupa, pored Srpske pravoslavne crkve (Pauković, 2011: 162). Organizovan je i naučni skup u Zagrebu, u organizaciji Arhiva Hrvatske i Saveza povijesnih društava o kosovskom jubileju, a po rečima vrsnog po-

6 Milan Trešnjić, “Iznenaden sam”, *Politika*, rubrika *Odjeci i reagovanja*, 8. jula 1989, str. 9.

7 M. Živković, “Ispravljanje nepravde”, *Politika*, 10. jula 1989, str. 14.

8 Čelni ljudi najvažnijih medija, poput Dušana Mitevića (РТВ), Živorada Minovića (Politika) i Slobodana Jovanovića (Politika ekspres) bili su ne samo politički saveznici, već i kućni prijatelji bračnog para Milošević-Marković i učestvovali su u pripremama za dolazak Miloševića na vlast, vidi o tome zapise najrevnosnijeg hroničara Miloševićeve karijere Slavoljuba Đukića u: Đukić (1994: 59–73).

9 Prorežimski mediji procenjivali su da je bilo čak dva miliona ljudi, videti naslovnu stranu *Politike* 29. juna 1989.

znavaoca ove teme, Ivana Čolovića, bio je ovo poslednji put da su se hrvatski istoričari bavili Kosovskim bojem “kao temom relevantnom i za istraživanje hrvatske nacionalne istorije” (Čolović, 2017: 389). O recepciji godišnjice Kosovskog boja u Hrvatskoj svedoči i činjenica da je najpoznatiji zagrebački magazin za decu, *Modra lasta*, objavio nekoliko stranica o ovom istorijskom događaju iz pera Milovana Vitezovića i Sime Ćirkovića, a objavljene su i slike *Kosovka devojka* Uroša Predića i *Miloš Obilić* Ivana Meštrovića (Omerčić, 2012). Ugledni profesor univerziteta i republički sekretar za kulturu u Hrvatskoj, Milivoj Solar, kao govornik na centralnoj proslavi u Kninu 8. jula isticao je jugoslovenski karakter Kosovske bitke zbog učešća hrvatskih vitezova koji su se borili na strani kneza Lazara¹⁰.

Proslava 600 godina Kosovske bitke u Kninskoj krajini, u Hrvatskoj, trajala je dva dana (8. i 9. jula)¹¹ i imala je tri dela. Crkveni deo bio je dominantan, a sveštenici su bili i u organizacionom odboru proslave. Svetu arhijerejsku liturgiju u manastiru Krka držalo je čak 12 vladika i episkopa¹², a osveštana je i nova zgrada Bogoslovije.¹³ Nakon liturgije organizovana je i duhovna akademija. Kulturni deo sastojao se od nastupa umetnika, a vodilo se računa da pored beogradskih, tu budu i zagrebački glumci. Politički deo odigrao se u Kninu, u sali Doma kulture i to je jedini deo gde su učešće uzeli i zvanični predstavnici Socijalističke Republike Hrvatske. U isto vreme, iako ne zvanično kao deo proslave, zakazano je osnivanje Srpskog kulturnog društva “Zora” u Kistanjama kraj Knina. Ovo je bila prva nacionalna organizacija Srba u Hrvatskoj, zamišljena da ostane van tadašnjeg Socijalističkog saveza, i postojale su dileme da li će uopšte biti dozvoljeno da se ona održi.¹⁴ Osnivači *Zore* bili su Jovan Opačić i još nekoliko njegovih saradnika, poznatih po organizovanju protesta u Kninu 28. februara 1989. u znak podrške srpskom rukovodstvu za postupanje na Kosovu.¹⁵ Ovi ljudi izazvali su incident, nakon što su druge večeri svečanosti prekinuli kulturni program kod crkve Lazarice, kako bi se Opačić obratio prisut-

10 P. Samardžija, J. Pokrajac, “Prošlost se ne zaboravlja”, *Politika ekspres*, 10. jula 1989, str. 5.

11 Dodatnoj simbolici ovih datuma doprinosi i činjenica da je tačno godinu dana pre, 9. jula 1988. održan protest Srba sa Kosova u Novom Sadu, prvi od mnogih mitinga koji će kasnije postati poznati kao “mitinzi istine” i “antibirokratska revolucija”.

12 Patrijarh German bio je ozbiljno bolestan, i izvinio se što nije mogao lično da prisustvuje.

13 Hadži Dragan Antić, “Mesto sloge i duhovnog zajedništva”, *Politika*, 9. jula 1989, str. 10.

14 Jovan Pokrajac, “Čekaju goste otvorena srca”, *Politika ekspres*, 8. jula 1989, str. 13.

15 P. Samardžija, “Birokrate nas dele”, *Politika ekspres*, 1. marta 1989, str. 18.

nima. Iako je dobar deo prisutnih protestovao, Opačić je uspeo da se domogne bine. Organizatori su isključili ozvučenje i skup je nakon toga završen. Opačić je u oba navrata, i na osnivanju *Zore*, i prilikom prekida kulturno-umetničkog programa govorio o “političkoj i kulturnoj denacionalizaciji i asimilaciji Srba u Hrvatskoj”, kao i o potrebi za ukidanjem monopola komunističke partije i za uvođenje višestranačja¹⁶. Zbog ovih reči i postupaka, Opačić je gonjen i prekršajno i krivično, zajedno sa još nekoliko ljudi, a njegovo zatvaranje izazvaće žestoke reakcije dela srpskih intelektualaca, okupljenih oko Udruženja književnika Srbije i Odbora za odbranu slobode misli i izražavanja (Čavoški, 2009: 304—317). Oni će tokom septembra i oktobra 1989. organizovati niz protestnih skupova, objavljivati tekstove u medijima i slati protestna pisma institucijama. I ovi događaji biće iskorišćeni za žestoku promociju srpskog nacionalizma i antihrvatskog raspoloženja¹⁷.

Štampa u Srbiji trudila se da pred samu proslavu tenziju maksimalno podigne. Svaka prilika, koliko god mala bila, koristila se za izazivanje neprijateljstva. *Politika ekspres* u opširnom tekstu o pripremama za proslavu, u antrifileu je izdvojila informaciju da hrvatski mediji nisu zainteresovani za ovaj događaj stavljajući je pod naslov: “Otkud informativno ćutanje”.¹⁸ U gotovo svakom tekstu isticao se težak položaj srpskog naroda u tom kraju. U tekstu o pripremama za svečanost u *Politici ekspres*, novinar je pisao o mogućnosti da asfalt ne stigne na vreme do samog manastira, dodajući da i ta činjenica (nepostojanje asfaltnog puta do manastira) “predstavlja značajno svedočanstvo o životu srpskog naroda u ovom kraju”.¹⁹ I *Politika*, u tekstu o pripremama za proslavu, navela je da je Knin “neslavni rekorder po kilometraži neasfaltiranih puteva u Republici”.²⁰

Dva dana pred početak proslave u *Politici ekspres* počeo je da se objavljuje feljton profesora Marka Mladenovića “Buđenje srpskog naroda” u kom se tematizira antisrpsko osećanje kroz istoriju, sa naglaskom na Hrvate, od Star-

16 S. Radulović, “Osnovana ‘Zora’”, *Slobodna Dalmacija*, 9. jula 1989, str. 3.

17 Između ostalog, Matija Bečković će izgovoriti rečenicu da su Srbi u Hrvatskoj ostatak zaklanog naroda, a Milan Komnenić da su hrvatske granice “povučene zaklanim Srbima”, dok će gotovo svi porediti situaciju u Hrvatskoj sa događajima iz NDH, više o ovome u: Dragović-Soso, (2004: 341–343).

18 Jovan Pokrajac, “Čekaju goste otvorena srca”, *Politika ekspres*, 8. jula 1989, str. 13.

19 *Ibid.*

20 R. Kovačević, M. Četnik, “Krajina očekuje goste široka srca”, *Politika*, 7. jula 1989, str. 13.

čevića do modernih vremena.²¹ *Večernje novosti* 7. jula počinju sa feljtonom o položaju Srba u Hrvatskoj, u kom se razgovara sa različitim predstavnicima društvenog, kulturnog i političkog života Hrvatske o položaju Srba i ovo pitanje se postavlja kao ključno za razrešenje sukoba u Jugoslaviji.²²

Politika ekspres 8. jula objavila je izveštaj svog dopisnika iz Zagreba sa prezentacije knjiga Milana Bulajića o ustaškim zločinima²³. Izveštaj govori afirmativno o Bulajiću i njegovim istraživanjima i sve vreme traga za odgovorom na pitanje o navodno sakrivenoj građi o ustaškim zločinima²⁴. Pri tom se napadaju i denunciraju svi koji se nisu složili sa Bulajićevim procenama o milion mrtvih Srba za vreme WWII, od Vladimira Žerjavića do Slavka Goldsteina. Dopisnik *Politike ekspres* u navijačkom tonu opisivao je kako je Bulajić “žestoko odgovorio” i “oštro reagovao”, dok su reči njegovih oponenta opisivane kao “iznenađujuće”, “zaprepašćujuće izjave”, “pokušaj da se izbegne odgovor”. U tekstu je Katolička crkva optužena da se nikada nije ogradila od podrške ustaškom režimu i od pokrštanjanja Srba za vreme Drugog svetskog rata.²⁵

U tom tonu se i obeležavanje 600 godina Kosovske bitke na dalmatinskom Kosovu u srpskoj štampi opisivalo pod naslovom “Istorijski događaj za položaj Srba u Hrvatskoj” i “Srpski narod je uspeo da održi svoje temelje”.²⁶ U izveštajima je bilo i suza i radosti i ushićenja i ljudi koji masovno otvaraju svoja vrata i primaju goste sa Kosova. Članci su vrveli od grubih Krajišnika kojima su oči zasuzile, od Srba iz Amerike koji su po prvi put u svojoj otadžbini baš zbog ovog skupa, od sveštenika koji pomažu narodu i sličnih stereotipija uobičajenih za tekstove namenjene izazivanju emocija kod čitalaca²⁷. Tu je bio i poslovični pošten i penzioner (ovoga puta iz Budve) koji je odbrusio novinara na TV *Zagreb* na njihovu neprijateljsku provokaciju²⁸. Reporter *Politike*, Hadži Dragan Antić, svoj izveštaj započeo je informacijom da su desetine hiljada građana došle na dalmatinsko Kosovo “da se podsete na dane kada je

21 Marko Mladenović, “Buđenje srpskog naroda”, *Politika*, 6. jula 1989, str. 14.

22 „Srbi u Hrvatskoj”, *Večernje novosti*, 7. jula 1989, str. 22.

23 Milorad Đurić, “Špekulišu i mrtvim dušama”, *Politika ekspres*, 8. jula 1989, str. 8.

24 Nadnaslov članka glasi: “Ko i gde skriva mnoge spiskove žrtava ustaškog genocida nad Srbima, Jevrejima i Ciganima”.

25 Milorad Đurić, “Špekulišu i mrtvim dušama”, *op.cit.*

26 *Politika*, naslovna strana za 10. jul 1989.

27 Stevan Šević, “Za zericu ljudske sreće”, *Politika ekspres*, 9. jula 1989, str 4; Radovan Kovačević, “Borićemo se da svako na Kosovu živi i radi u miru”, *Politika*, 9. jula 1989, str. 10.

28 Milorad Ćirilović, “Istorijski događaj za položaj Srba u Hrvatskoj”, *Politika*, 9. jula 1989, str. 10.

Srbija branila hrišćanstvo i Evropu”.²⁹ Novinari beogradske štampe upadali su u gotovo religijski zanos izveštavajući sa skupa. Tako je Milorad Ćirilović, u izveštaju za *Politiku*, napisao i sledeće redove: “U Kosovu, preko pruge, ispod rampe, pored slučajno zastalog voza, ljudi nose slike, pesme, narodne izreke, parole i transparente, kao da nose sebe same tamo do crkve Lazarice, gde će se dogoditi nešto što se nikad u životu nije dogodilo, i gde će svako sebe i decu svoju utkati u večnost”.³⁰

Srpska štampa veliku pažnju pridavala je i najavi da će se u toku svečanosti osnovati Srpsko kulturno društvo “Zora”. Korišćenje položaja Srba u Hrvatskoj kao argumenta za širenje međunacionalne netrpeljivosti i napad na Hrvatsku bilo je veoma popularno u srpskoj štampi i među intelektualcima tih godina. Argumenti su građeni najčešće kroz uzimanje nekog primera koji bi se onda predstavljao kao dominantan obrazac ponašanja hrvatskih političkih, društvenih, kulturnih i svih drugih predstavnika.³¹ Rasprave o nazivu jezika koje su krajem osamdesetih godina 20. veka ponovo obnovljene pokrenule su lavinu natpisa u srpskoj štampi o ugroženosti srpskog jezika, ćirilice, pa i samog srpskog naroda u Hrvatskoj³². Štaviše, teza o ugroženosti svega srpskog u Hrvatskoj, formulisana još u (neslužbenom) memorandumu Srpske akademije nauka i umetnosti o položaju srpskog naroda iz 1986, upravo je u to vreme postala neupitna činjenica i nešto što se podrazumevalo.³³

29 Hadži Dragan Antić, “Slavimo svoj duhovni i moralni preporod”, *Politika*, 10. jula 1989, str. 6.

30 Milorad Ćirilović, “Stari Ličanin Petar Štikovac doneo zemlju sa Gazimestana”, *Politika*, 10. jula 1989, str. 7.

31 Takav je primer predloga zastupnice u Saboru Hrvatske, Slavice Bajan, da se Hrvatska novim Ustavom proglasi za državu hrvatskog naroda. Iako nije usvojen u Saboru, predlog je podržao deo saborskih zastupnika i ta je činjenica korišćena u srpskoj štampi kao krunski dokaz da su Srbi ugroženi u Hrvatskoj.

32 Videti, na primer, Milorad Ćirilović, “Šta je Dositej zgrešio u Kninu”, *Politika*, 21. maja 1989, str. 12; P. Nešić, “Do pravde samo latinicom”, *Politika*, 27. maja 1989, str. 8; Radoje Arsenić, “Opsednutost Srbijom”, *Politika*, 4. juna 1989, str. 9; Jovan Pokrajac, “Vešto su precrtane ‘srpske’ reči”, *Politika ekspres*, 19. juna 1989, str. 13. Dnevni list *Politika* od 30. maja 1989. počinje da objavljuje feljton Vasilija Đ. Krestića – “O nazivu jezika u istoriji Hrvatske”, a već je pomenuto da su feljtone u tom periodu počeli da objavljuju i *Politika ekspres* (feljton Marka Mladenovića, *op. cit.*) i *Večernje novosti* (feljton Srbi u Hrvatskoj, *op. cit.*). Više o korišćenju feljtona za raspirivanje nacionalizma tokom druge polovine 1980-ih u: Popović (2019).

33 Memorandum dobro izražava stav koji je prevladavao kod nacionalističke inteligencije i štampe kada zaključuje da “izuzimajući period postojanja NDH, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi koliko su sada”, uz vrlo jasno upozorenje da je ovo prvorazredno političko pitanje i ukoliko se ne reši “posledice mogu biti višestruko štetne ne samo po odnose

Da je u pitanju još jedna manifestacija u okviru srpskog nacionalnog buđenja svedočile su i reči profesora Bogoslovske škole Ljubinka Vidakovića na duhovnoj akademiji u manastiru Krka, a koje je *Politika* odabrala da prenese u celosti: “Ljeta gospodnjeg 1989. dogodilo se u životu naroda srpskog sudbinsko značajni i čudesno veličanstveni istorijski događaji. Ovog ljeta, Božijom voljom i sveopštom narodnom željom vaskoliko naše pleme doživljava svoje osvješćenje, nacionalno duhovno ujedinjenje i vjersko moralno preobraženje”.³⁴ Predsednik Advokatske komore Srbije, Veljko Guberina, u izjavi novinara *Politike ekspres* takođe nije imao dileme zbog čega se ovaj skup organizuje i kakva je poruka dolaska gostiju iz Srbije istakavši da je grupa advokata došla organizovano iz Srbije “da ovom narodu kažemo da pratimo njegovu borbu za očuvanje svoga identiteta koji je došao u vrlo kritičnu situaciju”.³⁵

Politika ekspres obavestila je svoje čitaoce da su hiljade građana klicale “slobodi, junaštvu, slozi i Slobodanu Miloševiću”.³⁶ Na slikama su se videli ljudi kako nose fotografije Miloševića i parole poput: “Slobo, slobodo – dođi, čekamo te”³⁷. Čest motiv na fotografijama *Politike ekspres* bile su i parole koje govore o aktuelnom političkom trenutku u Hrvatskoj, poput: “Hoćemo ravnopravnost u SR Hrvatskoj” i “Ko nas predstavlja u Zagrebu?”.³⁸ Ovaj skup su kasnije dovodili u vezu sa “antibirokratskom” revolucijom u Srbiji i sa Miloševićevim usponom i mnogi koji su skupu prisustvovali, kao i oni koji su se naučno time bavili³⁹.

I u reportaži *Slobodne Dalmacije* navodi se da su skupom dominirale slike Slobodana Miloševića i poruke podrške predsedniku CK SK Srbije. Čak je zabeležena i fotografija gipsane biste Miloševića koja se u dvorištu manastira Krka prodavala za 170.000 tadašnjih dinara⁴⁰. Po navodima *Slobodne Dalmacije*, parola “Slobo, slobodo – dođi, čekamo te” skinuta je sa zida crkve na zahtev vladike Nikolaja⁴¹. *Slobodna Dalmacija* primetila je i da nema zastava SR Hrvat-

u Hrvatskoj već i po čitavu Jugoslaviju” – vidi: Lekić i Pavić (2007: 115).

34 Milorad Ćirilović, “Istorijski događaj za položaj Srba u Hrvatskoj”, *Politika*, 9. jula 1989, str. 10.

35 P. Samardžija, J. Pokrajac, “Veliki dan nevinih žrtava”, *Politika ekspres* 9. jula 1989, str. 4.

36 P. Samardžija, J. Pokrajac, “Dostojanstvena proslava”, *Politika ekspres*, 10. jula 1989, str. 4.

37 P. Samardžija, J. Pokrajac, “Prošlost se ne zaboravlja”, *op. cit.*

38 *Ibid.*

39 Videti, na primer: Kovačević (2003: 25); Erceg (1995: 18); Barić (2005: 44); Nikolić (2018: 163).

40 Ivica Mlivončić, “Proslava između dostojanstva i nacionalizma”, *Slobodna Dalmacija*, 11. jula 1989, str 9–10.

41 Ivica Mlivončić, “Svečanosti kod Lazarice”, *Slobodna Dalmacija*, 10. jula 1989, str 3.

ske (osim na zvaničnom skupu u kninskom Domu kulture), kao ni slika Josipa Broza Tita, za razliku od zastava SR Srbije i slika Miloševića. Po navodima reportera ovih novina, stalno je pominjana “pravoslavna Dalmacija”, u govorima se isticalo pravoslavlje i minimizirale tekovine socijalizma. Reporter *Slobodne Dalmacije* nije odoleo da se u svojoj reportaži obračuna i sa ocenama da su Srbi u Hrvatskoj ugroženi.⁴²

Još u toku priprema za skup, on je od strane policije i državnih organa označen kao skup visokog rizika (Marijan, 2016: 451). Policija je očekivala nacionalističke ispaide i poslala je veliki broj svojih pripadnika u civilu da nadgledaju događaje. U izveštaju kninske policije sa skupa ocenjeno je da je “opća atmosfera uoči vjerske proslave izrazito nacionalno intonirani duh uz obilje zastava SPC, SR Srbije i fotografija predsjednika SR Srbije”⁴³.

Talas osuda u Hrvatskoj krenuo je ubrzo nakon skupa. Osuđena je ikonografija, tj. nošenje zastava bez petokrake i izvikivanje parola poput “ovo je Srbija”, kao i nastupi pojedinaca poput Jovana Opačića. Među prvima su se oglasili Predsedništvo CK SK Hrvatske i opština Knin. I jedni i drugi osudili su incidente, ali su takode podvukli da se ni narod ni SPC nisu povelili za provokatorima koji su pre svega locirani među grupama pristiglim iz Nove Pazove i Vršca⁴⁴. U saopštenju CK SK Hrvatske primetan je bio još uvek odjek “hrvatske šutnje”, kroz formulacije poput: “grupe koje su već učestvovala na nekim mitinzima”, ali i kroz nepominjanje prisustva zastava i slika lidera druge republike.

SUBNOR-i Dalmacije i Splita takode su reagovali vrlo odmereno. Oni su pohvalili dostojanstvo i mudrost koju su pokazali građani Kninske krajine i Srpska pravoslavna crkva, pozvavši nadležne da se obračunaju sa malom grupom izgređenika, koje su nazivali “neofašističke grupe četničke provenijencije sa šireg područja Jugoslavije”.⁴⁵ Korišćenje fraze “šire područje Jugoslavije” opet pokazuje uzdržanost boraca kada treba komentarisati učesnike iz druge republike (u ovom slučaju Srbije), što je takode potpuno u skladu sa pokušajem da se stanje ne pogoršava, što su neki nazivali “hrvatskom šutnjom”. I najpoznatiji komentator *Slobodne Dalmacije*, Jug Grizelj, konstatovao je zrelo i odgovorno ponašanje stanovnika i crkve. Ipak, upozoravao je vrlo razborito:

42 Ivica Mlivičević, “Proslava između dostojanstva i nacionalizma”, *op. cit.*

43 *Ibid.*, str. 457.

44 Srđan Radulović, “Oštra osuda incidenta”, *Slobodna Dalmacija*, 11. jula 1989, str 5.

45 “Energične mjere protiv nacionalista”, *Slobodna Dalmacija*, 12. jula 1989, str. 2.

“...ima li itko razuman u cijeloj Jugoslaviji kome nije jasno da iz ove sulude demonstracije jednog nacionalnog ludila ne može proizaći ništa drugo do – drugo nacionalno ludilo – hrvatsko?”⁴⁶

U *Slobodnoj Dalmaciji* reč su dobili i predstavnici Srpske pravoslavne crkve koji su takođe osudili Opačićevu zloupotrebu skupa. Profesor Bogoslovije u manastiru Krka i član odbora za proslavu 600 godina Kosovske bitke, Nikola Škrbić, izrazio je žaljenje zbog incidenta i ogradio se od postupka Jovana Opačića.⁴⁷ On je podržao ciljeve *Zore*, ali je istakao da bi voleo da se to sve radi “preko legitimnih institucija sistema, kao što je Socijalistički savez”.⁴⁸ Ovakve izjave sveštenika Srpske pravoslavne crkve nisu se mogle videti u štampi u Srbiji. U tekstovima reportera, a posebno komentatora *Slobodne Dalmacije*, videlo se jasno da je u ovom periodu “hrvatska šutnja” pri kraju, ali su ostale neke stare navike. Izbegavao se direktan govor uperen protiv drugih republika (u ovom slučaju Srbije), vrlo oprezno su se kritikovali stavovi srpskih komunisti, ali se sa druge strane ispoljavalo jasno nezadovoljstvo mlakim reakcijama zvaničnih organa hrvatskih komunista.

Za razliku od republičkih institucija, opštinski komiteti u Hrvatskoj (posebno u Dalmaciji) bili su otvoreniji u svojim komentarima i očigledno besni zbog slabe reakcije svog rukovodstva. Opštinski komitet Saveza komunista Solin vrlo je jasno uperio prst u predsednika Predsedništva Srbije, Slobodana Miloševića, izazivši ogorčenje zbog njegovog govora na Gazimestanu, posebno zbog rečenice da smo “pred bitkama, koje nisu oružane, mada i takve još nisu isključene”, ali i zbog toga što na takav govor nije bilo reakcije “viših organa”.⁴⁹ Solinjani su i manifestaciju u Kninu dovodili u vezu sa ovim govorom i upozoravali da je “prerasla u otvoreno ispoljavanje srpskog nacionalizma”. Saopštenje ovog opštinskog komiteta završavalo se jasnim nezadovoljstvom reakcijom Predsedništva CK SK Hrvatske koja se ocenjivala kao “štura i uopćena”⁵⁰. I Opštinski komitet Sinja, zatražio je od rukovodstva hrvatske partije da se jasno odredi prema srpskom nacionalizmu koji, po njihovom mišljenju, ima podršku dela rukovodstva SR Srbije i koji “nagriza i preti opasnom ugrožava-

46 Jug Grizelj, “Srbi i Hrvati u Kninu”, *Slobodna Dalmacija*, 12. jula 1989, str. 2.

47 S.R., “Žaljenje zbog incidenta”, *Slobodna Dalmacija*, 12. jula 1989, str. 2.

48 *Ibid.*

49 D.D., “Proslava uznemirenja”, *Slobodna Dalmacija*, 13. jula 1989, str. 4.

50 *Ibid.*

nju međunacionalnih odnosa u SR Hrvatskoj”.⁵¹ U Kaštelima su iz opštinskog komiteta ukazali na “velikosrpske pokušaje prekrajanja Jugoslavije” upozoravajući da je “vrijeme da se komunisti u Jugoslaviji, a posebno u Srbiji, napokon jasno oprijedele prema ovim pojavama i povuku liniju razgraničenja s nacionalističkim snagama u vlastitoj naciji”.⁵²

I pojedini diskutanti na sednici Predsjedništva Međuopćinske konferencije SK Hrvatske za Dalmaciju vrlo izravno su prozvali rukovodstvo Srbije i Slobodana Miloševića. Govoreći o situaciji u Imotskom koja je dovedena do usijanja, Ante Bajić iz tog mesta pozvao je da se prestane sa pridikama i predavanjima već “jasno recimo da scenarij Slobodana Miloševića neće prihvatiti ni Srbi ni Hrvati u Dalmaciji”.⁵³ Sednici je prisustvovao član Predsedništva hrvatskog CK, Celestin Sardelić, koji je takođe u svom govoru bio nešto otvoreniji, pa je čak, među stvarima koje ništa neće rešiti, pomenuo i “pozivanje u nove bitke, koje ne isključuju i oružane”.⁵⁴

Kako je vreme odmicalo, i glasovi protesta protiv srpskog nacionalizma i srpskog rukovodstva postajali su sve glasniji. Na sednici Predsedništva dalmatinskog SUBNOR-a 14. jula 1989, pojedini borci govorili su vrlo otvoreno o Miloševiću kao izvoristu srpskog nacionalizma. Dok se Stipe Josipović pitao ko plaća sve te grupe da putuju po zemlji i šta rade policija i tužilaštvo u Srbiji kada tolerišu četničke grupe, Vjeko Sumić upozoravao je da ako se ova praksa uvoza mitingaša ne zaustavi “desiće nam se kao u Crnoj Gori, pa ćemo onda i mi govoriti da nam se desio narod”.⁵⁵ Najdalje je otišao Marinko Papić, koji je zamolio novinare da napišu da Milošević nije jedini vinovnik, već da pored njega sede “Čkrebić, Švabić, Gračanin, Ljubičić, sve narodni heroji i španjolski borci, a nitko od njih se ne usuđuje udariti šakom o stol i reći: dosta je, Miloševiću, ovoj zemlji krvi, što ti u stvari još hoćeš?”⁵⁶

Politika ekspres branila je nacionalističke parole i ceo skup tvrdnjama da su u pitanju minorni incidenti ili pak pokušajem da predstavi legitimnim ono što je među hrvatskim (i slovenačkim) novinarima ocenjeno kao nacionalizam. Kritike na račun skupa ocenjene su kao tendenciozne i stavljene su u kontekst

51 T. Paštar, “Zloupotreba jubileja”, *Slobodna Dalmacija*, 13. jula 1989, str. 4.

52 M. Jerčić, “Scenarij rascjepa”, *Slobodna Dalmacija*, 19. jula 1989, str. 4.

53 Ivica Mlivičević, “Narod se distancirao”, *Slobodna Dalmacija*, 14. jula 1989, str. 3.

54 *Ibid.*

55 Ranko Dorotka, “Narod pokazao na kojoj je strani”, *Slobodna Dalmacija*, 15. jula 1989, str. 4.

56 *Ibid.*

sveukupnog položaja Srba u Hrvatskoj, za koji je beogradska štampa tvrdila da je težak. *Politika ekspres* kao neupitnu činjenicu navodila je da je srpski narod u Hrvatskoj “svestan ugroženosti svog kulturnog i nacionalnog identiteta” i da nema gde da iskaže svoje nezadovoljstvo, pa je normalno da je to učinio na skupu na dalmatinskom Kosovu.⁵⁷ *Politika ekspres* branila je i govor Jovana Opačića, koji je izazvao najviše komentara i osuda, opet dvostruko. Sa jedne strane, skidana je odgovornost sa organizatora činjenicom da njegov govor nije bio predviđen, ali sa druge strane – pravdan je čin Opačića jer su okupljeni ljudi zahtevali da ga čuju i jer je njegov ugled u tom kraju veliki.⁵⁸ I grupa mladića iz Nove Pazove, koji će kasnije te godine osnovati pročetničku Srpsku narodnu obnovu, izazvala je svojim izgledom i ponašanjem veliku pažnju medija u Hrvatskoj. *Politika ekspres* lakonski je otpisala bilo kakvu važnost ovoj grupi, uz sugestiju novinara da su u pitanju ili ekstravagantni mladići ili stvarni nacionalisti (ali ih je malo i beznačajni su) ili su u pitanju ubačeni provokatori.⁵⁹ U *Večernjim novostima* posebno su se bavili ikonografijom, uključujući i očigledno masovno prisutne šajkače sa zakačenim bedževima, da bi na kraju zaključili da “ni na jednoj nije bilo kokarde”⁶⁰.

Kao što je Jug Grizelj upozoravao, spirala nacionalizama ubrzo se pokrenula u Dalmaciji. U Drnišu su se već 12. jula pojavili improvizovani leci usmereni protiv Srba⁶¹, dok su u Imotskom, takve poruke bile ispisane protiv Hrvata⁶². Šibenski komitet Saveza komunista konstatovao je da se obeležavanje 600. godišnjice Kosovske bitke “umnogome negativno odrazilo na političko-sigurnosno stanje u šibenskoj općini”.⁶³ Upozoreno je da su se pojavili brojni primeri i hrvatskog i srpskog nacionalizma. Predsednik šibenskog komiteta nabrojao je veliki broj incidenata nakon kninske proslave – od ispisivanja parola “Slobodan Milošević – četnik i Hitler”, preko bušenja guma na automobilima sa srpskim registracijama do pevanja srpskih nacionalističkih pesama u kampu u Zlarinu i izvikivanje parola “Slobo, dođi, ovo je Srbija”.⁶⁴

57 Jovan Pokrajac, “Kome treba spisak učesnika”, *Politika ekspres*, 11. jula 1989, str. 7.

58 *Ibid.*

59 Jovan Pokrajac, “Iskrivljena slika događaja”, *Politika ekspres*, 13. jula 1989, str. 7.

60 Mirjana Radetić, “Nije problem u šajkači”, *Večernje novosti*, 16. jula 1989, str. 6.

61 A.V., “Leci neprijateljskog sadržaja”, *Slobodna Dalmacija*, 13. jula 1989, str. 4.

62 I.G., “Atak na bratstvo”, *Slobodna Dalmacija*, 13. jula 1989, str. 4.

63 D.B., “Val incidenata”, *Slobodna Dalmacija*, 19. jula 1989, str. 2.

64 *Ibid.*

Predsednik OK SK Šibenik istakao je kao najozbiljniji i najopasniji incident u kome je grupa mladića hrvatske nacionalnosti vređala goste iz Srbije u odmaralištu Železničko-transportnog preduzeća (ŽTP) u Rogoznici kraj Šibenika, nakon čega je njih 34 prekinulo odmor i vratilo se u Beograd. Po rečima predsednika komiteta, tom prilikom su vređani Srbija, Srbi i Slobodan Milošević i uzvikivane parole poput: "Mene nije rodila ciganka, već majka Hrvatica", "Sveti Sava peder" i slično.⁶⁵ On je oštro osudio ovaj incident i prezentovao mere koje su već sprovedene, uključujući i sastanke sa mesnom zajednicom Rogoznica, tamošnjom omladinskom organizacijom i institucijama zaduženim za red i mir u tom području. On je posebno pozvao Šibenčane "da ne dijele lekcije drugima, već da se okrenu svojoj sredini, energičnom suprotstavljanju pojavama nacionalizma".⁶⁶

Incidentu u Rogoznici dat je ogroman publicitet u srpskim medijima. *Politika ekspres* opširno je izvestila o incidentu uzimajući izjave od radnika ŽTP-a koji su bili žrtve verbalnog napada.⁶⁷ Po njihovim rečima, grupa od dvadesetak pijanih mladića došla je na plažu odmarališta u tri čamca i počela da peva nacionalističke pesme, da preti gostima iz Srbije i da se izživljava. Parole i pesme uglavnom se poklapaju sa repertoarom koji je izneo i predsednik OK SK Šibenik, s tim što je u *Politici ekspres* on dodatno bio pojačan pretnjama o "klanju mitingaša", o kastriranju, paljenju i slično. U podnaslovu je istaknuto da su meštani Rogoznice sa terase obližnjeg restorana aplauzom pozdravljali postupke izgređenika. Dragana Radović iz Niša, jedna iz grupe koja je prisustvovala incidentu, završila je ovako svoju ispovest *Politici ekspres*: "Pogotovu je neshvatljivo što su sve vreme vređali Slobodana Miloševića. Ne znam čime im se zamerio..."⁶⁸ Tako je predsednik Predsedništva Srbije prikazan kao najveća žrtva nacionalističkog divljanja. *Politika ekspres* nije ni jednom rečju dovela u vezu ovaj incident sa sveukupnim porastom nacionalizma i nasilja u Dalmaciji nakon proslave godišnjice Kosovskog boja u Kninu. Čitalac ovih novina morao je da zaključi da se u Hrvatskoj odjednom, bez ikakvih povoda i predistorije, razvio hrvatski nacionalizam i da su Srbi žrtve.

Zajednička sednica predsedništva SSRN Srbije i Veća saveza sindikata Srbije 20. jula 1989. bila je posvećena nacionalnim odnosima i incidentima u

65 *Ibid.*

66 *Ibid.*

67 M. Stojanović, "Pobegli pred nasiljem", *Politika ekspres*, 20. jula 1989, str. 10.

68 *Ibid.*

Hrvatskoj. Učesnici su unisono svu krivicu za lošu situaciju svalili na hrvatske medije. Srpskog nacionalizma u Srbiji, po rečima predsednika gradskog komiteta SSRN Beograd Dragana Tomića, “uopšte i nema, a nema ga ni u drugim sredinama osim na Kosovu i u Hrvatskoj”⁶⁹. Predsednica SSRN Srbije Radmila Anđelković, koja je predvodila delegaciju Srbije na proslavi 600-godišnjice Kosovske bitke u Kninu, događaj je predstavila u najboljem mogućem svetlu, osim, po njenim rečima, incidenta koji je izazvala “minorna i marginalna grupa iz Nove Pazove, koja je inače više puta javno osuđena ovde u sopstvenoj sredini”.⁷⁰ Anđelković je ovu grupu optužila da “statira za TV Zagreb i TV Ljubljano”. I Anđelković i Tomić zaključili su da su incidenti u Rogoznici i širom Dalmacije rezultat izveštavanja TV Zagreb i drugih hrvatskih medija koji su u pogrešnom svetlu predstavili proslavu u Kninu. Svojom ekspertizom uključio se i direktor TV Beograd, Nenad Ristić, navevši primere iz izveštavanja TV Zagreb koji, po njemu, govore da je u pitanju zloupotreba televizije “za svadanje naroda i radničke klase”. O svemu ovome *Politika* je detaljno izvestila preko cele strane, ističući primere hrvatskog nacionalizma i neprofesionalnosti hrvatskih medija, za razliku od Srba koji su nevine žrtve i pri tom dajući tekstu naslov “Nećemo dozvoliti da se ruši bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda”.⁷¹ Predsedništvo Advokatske komore Srbije ocenilo je da se u Hrvatskoj radi o dobro organizovanoj mašineriji čiji cilj je obračun sa onima koji se bore za kulturna prava Srba u toj republici.⁷² Advokati Srbije u taj kontekst stavili su i hapšenje vodećih izgređenika na proslavi u Kninu – Jovana Opačića i Sime Dubajića. Milo Gligorijević u *NIN*-u po prvi put spekulise i sa eventualnom autonomijom Srba u Hrvatskoj koju je, navodno, bila spremna da traži grupa srpskih intelektualaca na proslavi u Kninu⁷³.

Spirala se nakon ovih tekstova u Srbiji nastavila i sa druge strane, u *Slobodnoj Dalmaciji*. Na tekst Mila Gligorijevića u *NIN*-u, reagovao je komentator splitskog lista, Vojko Mirković. On je Gligorijevićeve teze povezao sa pokušajima srpskih građanskih stranaka pre Drugog svetskog rata i četnika u toku tog

69 D. Radević i dr., “Nećemo dozvoliti da se ruši bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda”, *Politika*, 21. jula 1989, str. 6.

70 *Ibid.*

71 *Ibid.*

72 “Mašinerija sa jasnim ciljem”, *Politika ekspres*, 27. jula 1989, str. 11.

73 Milo Gligorijević, “Pokretni kosovski boj”, *NIN*, 16. jula 1989, str. 6–9.

rata da naprave Veliku Srbiju⁷⁴. Mirković je sve vreme argumentovao stav da nema osnova za autonomiju Srba u Hrvatskoj, navodeći njihov broj, raspored i istorijske podatke o Vojnoj krajini. I na ovaj način, odgovorom “etničkim” i “istorijskim” argumentima na ideju o stvaranju srpske pokrajine u Hrvatskoj, ustvari se dodatno širio krug nacionalizma i nacionalistički argumenti dobijali su legitimitet u javnosti. Onog trenutka kada ljudi sasvim ozbiljno počnu da prebrojavaju koliko kog naroda ima u kojoj opštini i na osnovu toga da podržavaju ili osporavaju političke poteze, jasno je da je nacionalizam već pobedio.

Julski događaji širom Dalmacije definitivno su uticali i na uređivačku politiku *Slobodne Dalmacije* i na odnos njenog rukovodstva i novinara prema vrhu hrvatskih komunista. Poslednji ostaci hrvatske šutnje pali su upravo tog meseca. Josip Šmidt, poznati novinar SD, pisao je u svojoj kolumni 23. jula da hrvatski komunisti moraju jasnije nastupiti prema srpskom nacionalizmu, posebno na predstojećem plenumu CK SKJ na kom će se raspravljati o međunacionalnim odnosima u Jugoslaviji⁷⁵. On je otvoreno optuživao Centralni komitet hrvatskih komunista da je previše blag i da namerno izbegava da pomene Srbiju i Slobodana Miloševića i u tom kontekstu posebno je prozvao predsednika CK SKH, Stanka Stojčevića⁷⁶. Šmidt je upozoravao da su pojedinačni nastupi protiv srpskog nacionalizma, poput istupa Stipe Šuvara, nailazili na žestoke reakcije u Srbiji, ali i na odsustvo podrške i na ćutanje u vrhu hrvatskih komunista⁷⁷. I u oceni sednice CK SK Hrvatske krajem jula, Šmidt je takođe kritikovao uopštene ocene o nacionalizmu i očigledno izbegavanje da se imenuju odgovorni, pre svih Slobodan Milošević.⁷⁸ Nije novinar *Slobodne Dalmacije* jedini koji je to primetio. I mnogi diskutanti na sednici najvišeg tela hrvatske partije upozoravali su da se mora mnogo jasnije govoriti o opasnosti srpskog nacionalizma, a pojedini su zahtevali i da se na predstojećem plenumu CK SK Jugoslavije traži odgovornost srpskog rukovodstva.⁷⁹

I drugi kolumnisti i novinari, poput Jaka Koprivca ili Josipa Jovića, sa sve više jeda pisali su o politici srpskog rukovodstva. Jović je tako navodio da

74 Vojko Mirković, “Kako razbiti Hrvatsku?”, *Slobodna Dalmacija*, 23. jula 1989, str. 18.

75 Josip Šmidt, “Usamljeni na ‘isturenom položaju?’”, *Slobodna Dalmacija*, 23. jula 1989, str. 9.

76 Iako novinar to nije pomenuo u tekstu, opštepoznata je bila činjenica da je Stojčević Srbin po nacionalnosti, što ovom komentaru dodaje poseban ugao iz koga može da se čita.

77 *Ibid.*

78 Josip Šmidt, “Zlo u celofanu”, *Slobodna Dalmacija*, 29. jula 1989, str. 4.

79 *Ibid.*

se priča o tobožnjoj ugroženosti Srba u Hrvatskoj koristi kao udarna pesnica srpskog nacionalizma i pitao se da li je Milošević krenuo na zapad, prema Hrvatskoj i BiH, nakon što je završio sa Kosovom.⁸⁰ Koprivc je primećivao da je propaganda srpskog rukovodstva i medija došla dotle da su svi drugi zli, a Srbi čisti kao suza i da "toga nema ni u pričama".⁸¹ Sve ovo zajedno govorilo je jasno da je situacija dostigla tačku ključanja i da su hrvatske institucije, uključujući i medije, počinjale mnogo aktivnije da se brane i da odgovaraju na napade iz Srbije. Na ovaj način i hrvatski se nacionalizam, polako ali sigurno, probijao u institucije i u dnevnu štampu. Time se ulazilo u nacionalističku spiralu koja se sve više sužavala kako je vreme odmicalo, a razvoj situacije se ubrzavao. Centralni komitet SKJ zakazao je bio poseban plenum tog tela na kom bi se razgovaralo upravo o međunacionalnim odnosima. Oni koji su nešto još uvek očekivali od Partije, nadali su se da će se upravo na ovoj sednici otvorenije razgovarati o nacionalizmu koji je razarao društvo. Već je opisano kako je komentator *Slobodne Dalmacije* ispratio svoje rukovodstvo na ovaj plenum, uz poruku da je neophodno da se skinu rukavice. Međutim, sednica je bila zakazana za poslednji dan jula, a gotovo svaki dan tog meseca 1989. bio je ispunjen izveštajima o međunacionalnim incidentima u Hrvatskoj.

Politika ekspres je u par rečenica izvestila o incidentu koji su izazvali srpski nacionalisti u kampu Zablacé 25. jula nazvavši to "ispadom novosadskih izviđača".⁸² Istoga dana, isti dopisnik, poslao je mnogo duži tekst o napadima hrvatskih nacionalista na automobile sa srpskim registracijama u Trilju i to nazvao "brutalnim orgijanjem"⁸³. Napad na decu iz Srbije u kampu kod Pirovca 27. jula zaslužio je bio naslovnu stranu *Politike ekspres* dva dana uzastopno⁸⁴. *Politika* je u komentaru novinara Aleksandra Vojvodića navodila da se u Dalmaciji napada sve što je poreklom iz Srbije što podseća na početak sedamdesetih i МАСРОК, koji je, po rečima novinara, zapretio da "nezapamćenim nasiljem vrati točak vremena u doba endehazije"⁸⁵. I ovoga puta beogradska štampa dosledno se držala verzije po kojoj se radi o "ničim objašnjivim nacionalistič-

80 Josip Jović, "Neravnopravni Srbi?", *Slobodna Dalmacija*, 23. jula 1989, str. 12 - 13.

81 Jak Koprivc, "Jedni čisti ko suza, svi drugi loši i zli", *Slobodna Dalmacija*, 23. jula 1989, str. 12 - 13.

82 R.K., "Ispad novosadskih izviđača kod Šibenika", *Politika ekspres*, 26. jula 1989, str. 8.

83 R. Kovačević, "Oštra osuda brutalnog orgijanja", *Politika ekspres*, 26. jula 1989, str. 8.

84 *Politika ekspres*, naslovne strane za 27. i 28. jul 1989.

85 Aleksandar Vojvodić, "Mržnja dobila reč", *Politika*, 28. jula 1989, str. 11.

kim ispadima”, naravno, samo hrvatskim.⁸⁶ *Večernje novosti* objavile su u dva broja tekst u nastavcima o nacionalizmu, gde su tzv. obični građani Beograda komentarisali koliko su zabrinuti i uplašeni. Tekst je napisan kao poruka rukovodiocima da se uzmu u pamet i nosio je patetične naslove: “Probudite se, drugovi” i “Jugoslavijo, ne damo te”, ali je u njemu sva odgovornost svaljena na druge nacionalizme, posebno hrvatski u kontekstu incidenata u Dalmaciji⁸⁷. Srpski nacionalizam se pominjao ovlaš, i to opet kroz grupu iz Nove Pazove, a odgovornost za buđenje nacionalizma prebacivala se i na zagrebački nedeljnik *Danas*, redovnu metu beogradske štampe još od Osme sednice CK SKS.⁸⁸

I *Slobodna Dalmacija* izveštavala je o događaju u Pirovcu (napadu na decu iz Smedereva) opisujući to kao “divljački juriš na školu”.⁸⁹ Prilikom ovog incidenta, jedan od nastavnika iz Smedereva ispalio je hice iz pištolja u vazduh, što je čitavom događaju dalo još veću ozbiljnost. Sekretarijat za pravosuđe Republike Hrvatske saopštio je da je broj nacionalističkih ispada vidno povećan u julu, navodeći da je prijavljena 41 osoba za 21 eksces “sa pozicija hrvatskog nacionalizma” i 46 osoba za 14 ekscesa “sa pozicija srpskog nacionalizma”.⁹⁰ Međunacionalni incidenti naterali su i Predsedništvo SFRJ da reaguje. Ono je razmatralo pismo Predsedništva SR Hrvatske i Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove u kome se navodi da je prilikom proslave 600 godina Kosovske bitke kod Knina, došlo do pojava “koje su imale dublje negativne posledice za međunacionalne odnose i u SR Hrvatskoj i u čitavoj zemlji”.⁹¹ Predsedništvo je osudilo i te, kao i naknadne nacionalističke ispade, i pozvalo sve organe da se energično obračunaju sa nacionalizmom, uključujući i kažnjavanje onih koji “svoj nacionalističkim ponašanjem, upotrebom simbola, nošenjem za-

86 *Ibid.*

87 Gordana Brajović, “Probudite se, drugovi”, *Večernje novosti*, 29. jula 1989, str 5 i “Jugoslavijo, ne damo te”, *Večernje novosti*, 30. jula 1989, str. 3.

88 Nedeljnik *Danas*, posebno novinarka Jelena Lovrić, retki su koji su odmah nakon Osme sednice prepoznali rušilački potencijal Miloševićeve vlasti i opasnost za budućnost države i stoga su postali glavne mete prorežimske štampe u Beogradu, videti na primer: Slobodan Ignjatović, “Patetika i pokazivanje mišića”, *Politika ekspres*, 18. jula 1988, str. 12; “Ko okuplja bankrot republike”, *Politika ekspres*, 22. januara 1989, str. 10; Višnja Vukotić, “I proročica može da omane”, *Politika ekspres*, 8. marta 1989, str. 5.

89 Z. Paškov, “Divljački juriš na školu”, *Slobodna Dalmacija*, 28. jula 1989, str. 2.

90 J. Št., “Učestali ispadi nacionalista”, *Slobodna Dalmacija*, 28. jula 1989, str. 2.

91 “Striktno primenjivati zakone”, *Slobodna Dalmacija*, 28. jula 1989, str. 2.

stava, ili na drugi način koji je u suprotnosti sa zakonom raspiruju nacionalnu mržnju”.⁹²

Iako su reakcije iz Hrvatske još uvek bile u rukavicama, ipak se među rukovodiocima pojavljuju glasovi koji odstupaju od politike šutnje. Najviše su se u tom periodu istakli sekretar Predsedništva CK SK Hrvatske, Dragutin Dimitrović i član Predsedništva Celestin Sardelić. Dimitrović je u intervjuu *Slobodnoj Dalmaciji* 23. jula, nakon burnih julskih događaja, izjavio da su oni u Hrvatskoj konačno povukli crtu i da se mora razgovarati o srpskom nacionalizmu, kao i o pokušajima da se ugrozi avnojevska uređenje. Dimitrović je jasno locirao srpski nacionalizam u projektima “jedan čovek – jedan glas” i u pokušajima da Srbija brine o Srbima u drugim republikama.⁹³ Ipak, kao što je gore navedeno, Predsedništvo CK SK Hrvatske nije bilo spremno da stane u potpunosti iza reči svog sekretara.

I iz izjava, i iz tekstova objavljenih u štampi, jasno je da je suštinsko nerazumevanje bilo oko same pojave srpskog nacionalizma, tj. šta se tačno označava ovim pojmom. Za hrvatske funkcionere, medije i gotovo sve ostale javne delatnike, suština srpskog nacionalizma bila je u pokušaju Slobodana Miloševića da prekomponuje avnojevska Jugoslaviju⁹⁴ i da pod pritiskom ulice instalira sebi odana rukovodstva u što više konstitutivnih jedinica federacije. Na ovaj način, srpski lider zadobio bi značajnu prednost u saveznim organima i bilo bi mu olakšano da i u Jugoslaviji, kao i prethodno u Srbiji, dobije apsolutnu vlast. Nakon toga, usledile bi ustavne promene kojima bi se uveo princip “jedan čovek jedan glas”, i time potpuno poništilo dotadašnje ustavno i političko uređenje Jugoslavije koje se od samog početka temeljilo na ravnopravnosti republika (i u izvesnoj meri pokrajina)⁹⁵.

Ovakvo gledanje na srpski nacionalizam nije bilo vezano samo za Hrvatsku. I većina je drugih u Jugoslaviji napore Miloševića, a posebno u kombinaciji sa populističkim metodama koje je koristio u rušenju rukovodstva Vojvo-

92 *Ibid.*

93 Davor Marić, “Povukli smo crtu”, *Slobodna Dalmacija*, 23. jula 1989, str. 11.

94 Slovenački političar Janez Stanovnik ocenio je u decembru 1989. da “suština problema nije Srbija protiv Slovenije, već Srbija protiv avnojevske Jugoslavije”, Nikolić (2018: 128). O suprotstavljenim konceptima uređenja države videti i: Jović (2003: 419 – 485).

95 U pokušaju da progura ovakvo prekomponovanje Jugoslavije, Milošević je nametnuo i održavanje vanrednog kongresa SKJ u januaru 1990. na kom nije uspeo da obezbedi podršku za takvu ideju i to je bio kraj Saveza komunista Jugoslavije, više o tome u: Jović (2003: 474 – 485).

dine i Crne Gore, videla kao samu srž srpskog nacionalizma⁹⁶. Sa druge strane, vlast u Srbiji pokušavala je da ovakvo ponašanje prikaže kao jugoslovensko i nenacionalističko. Stoga su potpuno očekivane dijametralno suprotne reakcije srpske i hrvatske štampe na ono što su različito percipirali. Dok je za srpsku štampu nacionalizam promovisala jedino mala grupa izgrednika iz Nove Pazove koja je bila neskriveno četnički orijentisana, za sve druge je ovo bila samo površinska manifestacija srpskog nacionalizma, njegovo folklorno ispoljavanje na jedan od brojnih načina (u ovom slučaju pročetnički), dok je srž nacionalističkog pokreta bio u nastojanjima da se Jugoslavija prekomponuje i unitarizuje i da se u tu svrhu iskoriste masovna okupljanja građana, poput onih na Gazimestanu ili dalmatinskom Kosovu. I kada su Milošević i oni koji su ga podržavali naglašavali da brane Jugoslaviju, na umu su imali Jugoslaviju po svojoj meri – dakle što unitarniju i centralizovaniju⁹⁷. Svi ostali doživljavali su ovakvu ideju Jugoslavije kao jasnu pretnju svojim interesima i svom položaju, a uz to i kao samu imanaciju srpskog nacionalizma.

U skladu sa ovim suštinskim nerazumevanjem, građani Srbije koji su stajali slike Slobodana Miloševića na svoje automobile i autobuse čudili su se zbog čega je to izazivalo bes i nasilje u Hrvatskoj. Za Hrvate, pak, slike Slobodana Miloševića bile su crvena marama, najotvoreniji mogući simbol srpskog nacionalizma. Tako je učesnik skupa na dalmatinskom Kosovu koji se *Politici ekspres* predstavio kao Dragan Lazić sa Kosova, sa čuđenjem isticao da im je milicioner u Splitu saopštio da im ne može garantovani bezbednost dok ne skinu sliku Slobodana Miloševića sa stakla autobusa, a njegov saputnik Ljubo Grujić se pitao: “zar je nacionalizam pozivati Slobodana Miloševića da poseti Kninsku krajinu?”⁹⁸. Grupa učesnika skupa na kninskom Kosovu iz Zubinog Potoka, opisivala je brojne gestove neprijateljstva sa kojima su se suočili tokom puta od Makarske do Knina. Činjenica da su na šoferšajbni imali sliku Slobodana Miloševića nije ih sprečila da se iznenađuju ovakvom razvoju

96 Ovo važi posebno za period od 1989. godine, nakon rušenja crnogorskog rukovodstva u januaru te godine i pokušaja da se “mitinzi istine” prošire i na Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku, u tom smislu videti posebno diskusije članova CK iz BiH na 25. sednici CK SKJ dalje u ovom radu, ali i memoarske zapise poput: Dizdarević (2000); Šetinc (1990) ili Šuvar (1989).

97 Literatura o planovima i namerama Miloševićeve vlasti je prevelika da bi bila citirana u ovom radu, ali kao primer, videti: Gordy (2007: 281–300); Wachtel and Bennett (2010: 22–55); Cohen (2001: 43–96), ali i svedočenja samih aktera, poput: Jović (1995).

98 Vojislav Živković, “Veličanstven skup”, *Politika ekspres*, 11. jula 1989, str. 7.

događaja, ali ni da zaključie da ih ne čudi “što naši sunarodnici nemaju pravo na svoj jezik i svoje pismo, što su izloženi tihoj asimilaciji, jer je to, možda, jedini način da se preživi”.⁹⁹

Naravno, navodno čuđenje srpske štampe, pa i dobrog dela građana Srbije, zbog hrvatskih reakcija na ono što su smatrali srpskim nacionalizmom, nije bilo do kraja iskreno. Sama činjenica da su stavljali slike na autobuse koji su organizovano išli u Hrvatsku i da su u Hrvatskoj klicali upravo Miloševiću (uključujući i “Slobo, dođi, čekamo te”), govori da je i za njih Slobodan Milošević bio jasan simbol buđenja srpske nacionalne svesti i narastajuće ideologije nacionalizma. Ceo period tzv. antibirokratske revolucije, tj. buđenja srpske nacionalne svesti krajem 1980-ih, novinar Miša Gleni identifikovao je kao “stapanje komunističke, srpske i pravoslavne ikonografije” (Gleni, 2002: 49), a skup u dalmatinskom Kosovu nije odudarao od ovakvog opisa.¹⁰⁰ Štampa u Srbiji u velikoj meri bila je odgovorna i za činjenicu da deo ljudi u Srbiji nije bio svestan kako je sve što se u Srbiji tih godina događalo izgledalo iz tuđe perspektive. Komentari, izjave ili protesti političara ili javnih radnika iz drugih republika nisu prenošeni u srpskoj štampi, niti je bilo intervjua sa promoterima drugačijih rešenja za jugoslovensku krizu od onih koje je zastupalo srpsko rukovodstvo. Gotovo redovni napadi na sve koji se nisu slagali sa Miloševićem najčešće su se objavljivali bez informacije šta je meta napada ustvari rekla.

Dugo najavljivana i željno očekivana 25. sednica CK SKJ o međunarodnim odnosima održana je 30. i 31. jula 1989. u Beogradu. Ovom sednicom najvišeg partijskog tela u zemlji simbolično je završen usijani jugoslovenski jul 1989. O interesovanju za temu govorila je, inače neuobičajena, činjenica da se za diskusiju na početku skupa prijavila čak četvrtina svih članova CK.¹⁰¹ Uvodno izlaganje podneo je član Predsedništva CK SKJ Ivica Račan. On je istakao da nacionalizmu u Jugoslaviji posebnu snagu daje to što se upotrebljava za očuvanje starih ili stvaranje novih monopola vlasti, kao i da republičko-pokra-

99 Dragoslav R. Kompirović, “Šta smo doživeli na putu od Makarske do Knina, *Politika* (rubrika Odjeci i reagovanja), 15. jula 1989, str. 9.

100 Komentarišući fotografije na kosovskoj proslavi, pre svega Miloševiću u društvu kraljeva, svetitelja i srpskih velikana, novinar *Slobodne Dalmacije* zaključio je da je “na Kosovu kod Knina ispisana čitava ikonografija sljubljenosti pravoslavlja i srpstva s čelnom pozicijom Slobodana Miloševića”, Ivica Mlivočić, “Proslava između dostojanstva i nacionalizma”, *Slobodna Dalmacija*, 11. jula 1989, str. 9.

101 “Svaki četvrti član CK – zatražio riječ”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 2.

jinski sukobi prevazilaze okvire razumljivih i legitimnih, a da nacionalizam prvo ulazi u rukovodstva Saveza komunista, pa zatim i u članstvo.¹⁰² Račanovo izlaganje bilo je odmereno i bez upiranja prstom u Miloševića i rukovodstvo Srbije, ali to ga nije spasilo od promptne reakcije i napada brojnih članova iz Srbije. U takvom maniru odigrao se ceo plenum. Po nekoliko članova javljalo se za replike nakon svakog ko je makar i ovlaš u kritičkom smislu pomenuo rukovodstvo Srbije. Posebno su članovi CK iz Srbije bili osetljivi na pominjanje imena Slobodana Miloševića. A tih napada bilo je mnogo manje nego što se očekivalo, s obzirom na situaciju u zemlji i na vrhunac srpskog nacionalnog pokreta baš u to vreme. Članovi iz Hrvatske bili su uzdržani i trudili su se da govore o svim nacionalizmima podjednako. Ivo Karamarko pozvao je svaku sredinu da se obračuna sa sopstvenim nacionalizmom¹⁰³, Dragutin Dimitrović je dokazivao kako su hrvatski komunisti odlučno reagovali na hrvatski nacionalizam u Dalmaciji¹⁰⁴, a Branko Caratan je govorio o suštinskim koncepcijskim sukobima oko budućnosti Jugoslavije kojih, kako je istakao, ima u svakom delu zemlje¹⁰⁵. Savezni premijer Ante Marković indirektno je optužio rukovodstvo Srbije (i njemu potčinjeno vojvodansko rukovodstvo) da su glavni kočničari reformskih procesa, što je bilo dovoljno da po njemu ospe paljbu deo članstva na čelu sa Borisavom Jovićem, članom Predsedništva SFRJ iz Srbije¹⁰⁶. I ostali hrvatski predstavnici redovno su napadani i prozivani za “podmetanja Srbiji i srpskom rukovodstvu”, “lažne optužbe o homogenizaciji u Srbiji”, ali i za situaciju u Dalmaciji. Napadnuta deca u kampu u Pirovcu bila su omiljena tema članova iz Srbije i retko koji je propustio priliku da to prebaci kolegama iz Hrvatske.¹⁰⁷

Na plenumu je i inače bila vidljiva razlika u retorici između članova CK koji podržavaju Slobodana Miloševića i svih ostalih. Miloševićevi ljudi nastupali su agresivno, jakim rečima, pozivali su se na narod, decu, Jugoslaviju, žrtve iz prošlosti. Na svaku kritičku opasku, koliko god ona bila mlaka, ili čak na

102 “Međunacionalne podjele i svade u rukovodstvima CK”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 2.

103 “U što smo potrošili ove silne godine”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 4.

104 “Protiv bezumlja”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 5.

105 “Ne može se glava držati u pijesku”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 3.

106 “Potkopavaju se promjene”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 6.

107 Videti, na primer, izlaganja Nikole Jovanovića, Nedeljka Šipovca, Sretena Đurića, Petra Škundrića i drugih, “Izveštaj sa sednice CK SKJ”, *Politika ekspres*, 31. jula 1989, str. 5–9.

ono što bi protumačili kao kritiku¹⁰⁸, reagovali su oštro i napadački, najčešće po nekoliko njih u replici. Član CK iz Bosne i Hercegovine Nijaz Skenderagić, koji se među retkima usudio da prozove srpsko rukovodstvo zbog nacionalizma i da napadne proslavu na Gazimestanu, bio je suočen sa kanonadom napada. Optužen je da vređa srpske istorijske ličnosti i da ne poštuje forum na kom govori. Na kraju, suočen sa brojnim napadima, Skenderagić je pokušao da ublaži neke svoje ocene ili čak da ih skroz povuče.¹⁰⁹

Još jedan član iz Bosne i Hercegovine, Muhamed Abadžić, uradio je ono što drugi nisu hteli ili smeli. On je precizno opisao nacionalizam kao sredstvo koje koristi front konzervativnih snaga da nametne svoju viziju Jugoslavije, locirajući izvor u Beogradu, u politici Slobodana Miloševića.¹¹⁰ Upozorio je da je nacionalna homogenizacija Srba preko stvaranja sopstvenih nacionalnih institucija u Hrvatskoj i BiH pogubna jer onda vodi i zahtevima drugih da stvore iste takve institucije. On je upozorio i da se Miloševićeve slike kače umesto Titovih videvši u tome nameru srpskog lidera da svoju vlast proširi i van sopstvene republike.¹¹¹ I ovaj govor izazvao je lavinu replika i napada od strane članova iz Srbije i Crne Gore. Ipak, najveću konsternaciju izazvali su ovako otvoreni napadi na Miloševića, što su, inače, članovi CK primetno izbegavali.

Predsednik srpske partije, Bogdan Trifunović, lično je uzeo reč da bi konstatovao: “što se tiče napada na Miloševića, ne bih želeo ni da ih komentarišem” uz dodatak: “ako se želi govoriti o politici SKS, njenog Centralnog komiteta i rukovodstva te republike, mora se imati u vidu jedinstvo te politike”.¹¹² Dakle, o Miloševiću ne može da se raspravlja, a onaj ko se ipak usudi – mora da ima u vidu da je iza Miloševića cela partija i republika. Drugi članovi, u skladu sa već ustanovljenim tonom rasprave na celom plenumu, nisu bili tako delikatni. Abadžića su, između ostalog, propitivali što nije pomenuo “nasrtaje na slobodu i integritet srpskog življa koji su bili u odmaralištima na moru”

108 Tako su Dobrivoje Vidić i još nekoliko članova iz Srbije oštro napali Račana tvrdeći da je ustanak u Srbiji nazvao pucnjem Srbina u Srbina, iako je bilo jasno da je Račan to navodio kao primer istorijskog revizionizma i nešto što izgovaraju srpski nacionalisti.

109 *Politika ekspres* je ovakav razvoj događaja istakla u antrifile pod naslovom: “Skenderagić kaže, pa onda porekne”, 31. jula 1989, str. 9.

110 “Uporno se nudi drugi Tito”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 5.

111 *Ibid.*

112 “Neodgovorne aluzije i napadi”, *Politika*, 31. jula 1989, str. 6.

(“srpski živalj” i njegova “sloboda i integritet” je još jedna jezička formulacija koja će postati norma u nacionalističkom diskursu narednih godina).¹¹³

Predstavljanje nacionalne homogenizacije Srba oko Miloševića kao nečeg sasvim poželjnog i demokratskog bio je jedan od glavnih zadataka članova iz Srbije. Svesni da ova homogenizacija u svim drugim delovima Jugoslavije izaziva strah, oni su pokušali da obrnu argumentaciju i da, kao i u većini drugih primera, iz odbrane pređu u napad. Milovan Popović upitao je koliko treba da bude razjedinjen srpski narod da bi drugima to odgovaralo? Na ovaj način Srbi su prikazani kao žrtve nastojanja svih drugih da ih razjedine. Popović je govorio: “Neki razmišljaju da može jedan realno postojeći, najveći narod, da se na silu smanji, suzi, ugura u neku lažnu šemu nacionalne ravnopravnosti, po meri nekih drugih”. Iako druge optužuju da imaju problem sa brojnošću Srba, ovde je vidljivo da su se upravo članovi CK iz Srbije neprestano pozivali na to da su Srbi najbrojniji. “Brojnost nije prednost, ali ne sme biti ni hendikep kako je to bilo do nedavno u Jugoslaviji” – rekao je Siniša Batalo, član CK iz Vojvodine. Na ovaj način opet su se Srbi dovodili u poziciju žrtve, nagoveštavajući da ih je tek politika Slobodana Miloševića iz takve pozicije izvukla. Batalo je to i dodatno obrazložio tvrdnjom da je Srbima u takvom poretku bio ugrožen nacionalni identitet i da Srbi nisu bili ravnopravni sa drugim narodima. Visoki funkcioner Miloševićevog režima, Milomir Minić, zaključio je u svojoj diskusiji da se na plenumu o Srbiji govorilo jednostrano i u aluzijama, uz optužbu da se u drugim sredinama često govorilo iskrivljeno o Srbiji i srpskom rukovodstvu, a posebno u nekim novinama koje je nazvao “tjednici specijalizirani za srpsku stvar”.¹¹⁴

Druga linija odbrane, u formi napada, išla je uz argumentaciju da Srbiji ne treba staralac i da ne može niko da odlučuje u ime Srbije. Tako je pokušaj članova CK da ukažu na nespornu činjenicu da Srbija izvozi svoj nacionalizam u druge republike, predstavljen kao pokušaj da se Srbija stavi pod tutorstvo drugih. Nikola Jovanović izjavio je, govoreći o Srbima, da je cinično i uvredljivo “gurati jedan narod u stranu i terati ga da se stalno objašnjava, iz sednice u sednicu, opravdava svoju postojanost, težnju i želju da živi bratski i ravnopravno u socijalističkoj zajednici za koju se i sam krvavo izborio”.¹¹⁵ Mihajlo Milojević

113 *Ibid.*

114 “Usmerenost na rušenje rukovodstva Srbije”, *Slobodna Dalmacija*, 1. avgusta 1989, str. 3. Bila je to očigledna aluzija pre svega na nedeljnik *Danas*.

115 “U čemu greši Ante Marković”, *Politika ekspres*, 31. jula 1989, str. 5.

optužio je druge za “držanje lekcija Srbiji i srpskom rukovodstvu” umesto da rešavaju sopstvene probleme, što je, po njemu, dovelo do porasta nacionalizma među mladima i “nesigurnosti putovanja u zemlji” (jasna aluzija na događaje u Dalmaciji).¹¹⁶ I Vlajko Stojiljković poručio je da su naponi mnogih usmereni na rušenje srpskog rukovodstva (opet pozicija žrtve), ali i da se varaju “svi koji misle da to rukovodstvo mogu menjati sa strane”.¹¹⁷ Kao što se primećuje, u potpunosti je stavljen znak jednakosti između Srbije, srpskog naroda i srpskog rukovodstva. Predsednik vojvodanskih komunista, Nedeljko Šipovac, ustvrdio je da u poslednje dve godine traju napadi “protiv SR Srbije, srpskog naroda i njegovog rukovodstva”, a da su ti napadi nakon Gazimestana i Knina “eskalirali u otvorenu šovinističku kampanju”.¹¹⁸

Jedini od članova CK iz Hrvatske koji je odstupio od umerenog rečnika bio je Dušan Dragosavac. Treba istaći da je Dragosavac po nacionalnoj pripadnosti bio Srbin, te da mu je možda i ta okolnost išla na ruku da govori otvorenije, a to je i inače bilo napisano pravilo – bar do eskalacije krize 1989. godine – da o srpskom nacionalizmu pre svega treba da govore etnički Srbi. On je bez rukavica prozvao srpsko rukovodstvo za nacionalizam i označio govor na Gazimestanu kao jedan od uzroka problema.¹¹⁹ Pri tom je osporio tezu da su Srbi jedini ovlašćeni da se bore za Jugoslaviju. Naročito je žestoko kritikovao uvlačenje Srpske pravoslavne crkve u proslavu poput one kod Knina. Posebnu pažnju izazvao je pozivanjem na Dimitrija Tucovića, koji je svojevremeno kritikovao agresivnu politiku Srbije prema Albancima, i konstatacijom da je problem “što na našoj zastavi nije Tucović već dobrim delom oni koje je on okarakterisao kao hegemoniste i imperijaliste”.¹²⁰ Ovaj govor, po već uhodanoj matrici, izazvao je salve replika članova odanih Miloševiću, uključujući i visoke funkcionere poput Dobrivoja Vidića i Petra Škundrića. Oni su Dragosavca optužili za izazivanje podela i rascepa, za vređanje Srbije, za nepoštovanje srpske istorije i za zlonamernost.¹²¹ Iako nije jedini koji je bio napadnut, Dragosavca je čekala mnogo šira i intenzivnija hajka koja se sa partijskog plenuma prelila u javni život. Primeњуjući jednu od uhodanih taktika totalnog uništenja “neprijatelja”, mašinerija

116 “Lekcije SK Srbiji”, *Slobodna Dalmacija*, 31. jula 1989, str. 4.

117 “Aluzije o Srbiji”, *Slobodna Dalmacija*, 1. avgusta 1989, str. 5.

118 “Ustav 74 – epicentar nacionalnog potresa”, *Slobodna Dalmacija*, 1. avgusta 1989, str. 5.

119 “Ne možemo dugo zatvarati oči”, *Slobodna Dalmacija*, 1. avgusta 1989, str. 3.

120 *Ibid.*

121 “To je poziv na rascjep”, *Slobodna Dalmacija*, 1. avgusta 1989, str. 3.

sastavljena od političara, društvenih radnika i medija pod kontrolom vlasti u Srbiji obrušila se svom silinom na Dragosavca.

Kraljevački omladinci poslali su sa radne akcije telegram *Politici ekspres* u kom su izrazili ogorčenje zbog nastupa Dušana Dragosavca, nazivajući ga “osvedočeni mutivoda”, dok su borci iz istog grada saopštili da “neargumentovani napadi na rukovodstvo i politiku SK Srbije mogu samo da nas ojačaju”.¹²² Borci iz Titovog Užica idu i korak dalje pa pitaju: “ko dozvoljava Dušanu Dragosavcu da sa javne tribine daje izjave koje stvaraju podelu među ljudima i razbijaju Jugoslaviju”.¹²³ Ogorčeni zbog napada na srpsko rukovodstvo, užički borci tražili su i da se Dragosavac opozove iz članstva u SK i da se “utvrdi njegova odgovornost”.¹²⁴ Komunisti Šapca takođe su zatražili da se Dragosavac izbac i iz SK, a predsednik skupštine opštine Šapca čak je zapretio da će istupiti iz partije ukoliko Dragosavac ostane u SK¹²⁵. U svim ovim reakcijama ponavlja se floskula da je Dragosavac uvredio srpski narod, njegove žrve i tradiciju. Najdalje je u kampanji otišla *Politika* kada je pronašla sinovca Dušana Dragosavca, da u novinama napadne svog strica koji se “stavio u službu onih snaga koje ne misle dobro ovoj zemlji”.¹²⁶ U *Politikinim* Odjecima i reagovanjima, “narod” se odmah pridružio hajci na novog neprijatelja. U jednom od tekstova, pored standardnog repertoara o političkim gresima, Dragosavcu se upućuje i poruka: “...toliko si deformisan, da ti se i deca smeju”.¹²⁷

I ovakav jezik, nekada potpuno nezamisliv u *Politici*, svedočio je o temeljnoj promeni politike u Srbiji i predstavljao je ostvareno upozorenje Bogdana Bogdanovića nakon 8. sednice da se kroz jezik srpskog rukovodstva uočava povratak staljinizmu.¹²⁸

Ova hajka važna je kao pokazatelj kako su prolazili oni koji su se usudili da se suprotstave Miloševićevoj politici. Moguće je da je i to bio jedan od razloga zbog kojih se političari nisu rado upuštali u sukobe sa srpskim rukovodstvom. Taktika moralnog uništenja protivnika kroz laži plasirane u

122 Ž. Tokalić, “Mutivode nas svadaju”, *Politika ekspres*, 3. avgusta 1989, str. 5.

123 B. Pejović, “Krajnje je vreme da se Dragosavac opozove”, *Politika ekspres*, 3. avgusta 1989, str. 5.

124 *Ibid.*

125 B. Perić, “Ko se plaši Srbije”, *Politika ekspres*, 3. avgusta 1989, str. 5.

126 Dušan Mrkić, “Iver, ipak, ponekad padne daleko od klade”, *Politika*, 7. avgusta 1989, str. 11.

127 Jovo Bulat, “Prošla su ta vremena”, *Politika*, 9. avgusta, str. 11.

128 Pismo Bogdana Bogdanovića Centralnom komitetu Saveza komunista Srbije, objavljeno u: Bogdanović (1988: 9 – 58).

visokotiražnim medijima uklapala se potpuno u agresivan ton članova vernih Miloševiću na 25. sednici CK SKJ.

Komentator *Slobodne Dalmacije*, Mladen Krnić, sumirajući rezultate plenuma, ocenio je da je najvažniji zaključak da CK SKJ nije u stanju rešiti međunacionalne sukobe.¹²⁹ Po njegovim rečima, nakon plenuma ostalo je neodgovoreno pitanje da li nacionalizmi imaju “crvene sponzore”, tj. da li partije stoje iza nacionalnih sukoba. Krnić je takođe primetio i da su jedini koji su otvorenije prozvali nacionalizam bili članovi iz BiH Abadžić i Skenderagić, što su platili napadima od strane članova CK iz Srbije, Vojvodine i Crne Gore. Hrvatski članovi CK uglavnom su reagovali umereno, što će, kako Krnić procenjuje, produžiti uverenje građana o tzv. hrvatskoj šutnji. “Pop i bob’ morat će još sačekati da im netko nešto kaže” – zaključio je svoju kolumnu Mladen Krnić.¹³⁰

Hrvatsko rukovodstvo propustilo je tog jula 1989. da se odlučnije suprotstavi Slobodanu Miloševiću i da pokaže da se nacionalizmu može suprotstaviti sa nenacionalističkih pozicija. Slike Miloševića i zastave Srbije već su bile na mitinzima po Hrvatskoj i nije više bilo pitanje da li hrvatska partija ima pravo da se brani i od srpskog nacionalizma, već da li to može i ume. Zauzimanje mekog stava, delimičnim nastavljanjem politike šutnje, pokušajima da se balansira i nekako pacifikuje srpski nacionalizam – hrvatska politika izabrala je put u kome će biti poražena od sopstvenih, hrvatskih nacionalista. Oni su uskoro stupili na scenu i pokazali verbalnu čvrstinu prema srpskom nacionalizmu, istovremeno se, kako je Jug Grizelj upozoravao, hraneći upravo njime i koristeći u punoj meri sistem spojenih sudova. *Slobodna Dalmacija* oduprla se koliko-toliko zovu nacionalizma i pod uredništvom slavnog Joška Kulušića bila je jedna od retkih tačaka otpora Tuđmanovom režimu, sve dok hrvatska vlast nije uspjela da je otme u nelegalnoj privatizaciji 1993. i pretvori je u još jedan od svojih biltena (Kurspahić, 2003: XVI — XIX) (Tompson, 1995: 182 — 185).

129 Mladen Krnić, “Nacionalisti i ‘crveni’ sponzori”, *Slobodna Dalmacija*, 2. avgusta 1989, str. 4.

130 *Ibid.*

- Barić, Nikica. 2005. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. — 1995*. Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Bogdanović, Bogdan. 1988. *Mrtvouzice – mentalne zamke staljinizma*. August Cesarec, Zagreb.
- Cohen, Lenard J. 2001. *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milošević*. Westview press, Boulder.
- Čolović, Ivan. 2017. *Smrt na Kosovu polju – istorija kosovskog mita*. Biblioteka XX vek, Beograd.
- Dizdarević, Raif. 2000. *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Sujedoženja*. Svjetlost, Sarajevo.
- Dragović-Soso, Jasna. 2004. *Spasioci nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Fabrika knjiga, Beograd.
- Đukić, Slavoljub. 1994. *Između slave i anatem – politička biografija Slobodana Miloševića*. Filip Višnjić, Beograd.
- Erceg, Heni. 1995. *Ispovijesti iz rata u Hrvatskoj*. Feral Tribune, Split.
- Gleni, Miša. 2002. *Pad Jugoslavije*. Samizdat B92, Beograd.
- Gordy, Eric. 2007. Destruction of the Yugoslav Federation: Policy or Confluence of Tactics?. In: Lenard J. Cohen and Jasna Dragović-Soso (eds.): *State collapse in South Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's disintegration*. Perdue University Press, Chicago: 281—300.
- Jakovina, Tvrtko (ur.). 2012. *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb.
- Jović, Borisav. 1995. *Poslednji dani SFRJ*. Politika, Beograd.
- Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija – država koja je odumrla*. Prometej, Zagreb i Samizdat B92, Beograd.
- Lekić, Bojana et al. (prir.). 2009. *Kako se događao narod: "Antibirokratska revolucija" 1987 — 1989*. Službeni glasnik, Beograd i Status team, Beograd.
- Kovačević, Drago. 2003. *Kavez – Krajina u dogovorenom ratu*. SDF, Beograd.
- Lekić, Slaviša i Pavić, Zoran (prir.). 2007. *VIII sednica CK SK Srbije – nulta tačka 'narodnog pokreta'*. Službeni glasnik, Beograd i Status team, Beograd.
- Marijan, Davor. 2016. 'Događanja naroda' u Kninu 1989. godine – slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 58: 439—467.
- Mimica, Aljoša i Vučetić, Radina. 2008. *Vreme kada je narod govorio. Ođeci i reaganovanja u Politici, 1988 — 1991*. Institut za sociološka istraživanja, Beograd.
- Nikolić, Kosta. 2018. *Jugoslavija, poslednji dani (1989 — 1992) – Knjiga prva "Svi Srbi u jednoj državi"*. Službeni glasnik, Beograd.
- Čavoški, Kosta (prir.). 2009. *Odbor za odbranu slobode misli i izražavanja. Saopštenja i drugi dokumenti*. Službeni glasnik, Beograd.

Omerčić, Edin. 2012. Djetinjstvo uz Modru lastu, od Maršala do Bana (1989 — 1992). *Zbirka Zgodovinskega časopisa, Zgodovina otroštva*, 45: 714 — 725.

Pauković, Davor. 2014. Diskurs o ustavnoj formulaciji jezika u Hrvatskoj 1989. godine u hrvatskom i srpskom novinstvu. U: Gavrilović, Darko (ur.): *Srpsko-hrvatski politički odnosi u 20. veku – zaštita identiteta*. Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad: 125—134.

Pauković, Davor. 2011. Priprema rata: proslava 600. obljetnice Kosovske bitke kod Knina u srpnju 1989. U: Gavrilović, Darko (ur.): *Srpsko-hrvatski odnosi u XX. veku: dvadeset godina od početka rata*. Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad: 161—180.

Popović, Dragan. 2019. Feljtoni u dnevnim listovima u Srbiji, 1985 — 1990. godina. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 26 (3): 73—92.

Roksandić, Drago. 2018. *Historiografija u tranziciji*. SKD Prosvjeta, Zagreb.

Šetinc Franc. 1990. *Uspón i silazak*. Globus, Zagreb.

Šušar, Stipe. 1989. *Nezavršeni mandat 2 – Na udaru “antibirokratske revolucije”*. Globus, Zagreb.

Vladislavljević, Nebojša. 2008. *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Palgrave Macmillan, London.

Wachtel, Andrew and Bennett, Christopher. 2010. Raspad Jugoslavije. U: Ingraó, Charles and Emmert, Thomas A. (prir.): *Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama – inicijativa naučnika*. Buybook, Sarajevo: 22—55.

DRAGAN POPOVIĆ Hot Dalmatian July 1989

The paper analyzes the events in July 1989 in Dalmatia, which had a great impact on Serbo-Croatian relations (and consequently on the whole of Yugoslavia). The paper will show how the following can be clearly seen in just one month: the directions of development of the Yugoslav crisis, the chain reaction caused by the explosion of Serbian nationalism in the late 1980s, the collapse of the so-called *Croatian silence* and changes in the editorial policy of an important regional newspaper – *Slobodna Dalmacija*. That month, after the continuation of the Gazimestan rally in Dalmatian Kosovo, Dalmatia will become the scene of dozens of incidents on a national basis that will be used by Serb and Croatian nationalists to construct the spiral of hatred and

win or consolidate the power in both republics. The protagonists of the compromised policy, sometimes also called the *Croatian silence* were quickly marginalised and then removed from the political scene, and a special session of the LCY Central Committee dedicated to national relations, held at the end of the same month, symbolically marked the end of the illusion that the federal party has enough power, ability and even willingness to stand in the way of flared nationalism. The scene for the violent 1990s was then fully set.

KEY WORDS: *nationalism, Yugoslavia, Serbia, Croatia, Dalmatia, Kosovo, antibureaucratic revolution, interethnic incidents.*